

DİLİN EVRİMİ¹

1- Giriş

Konuya dilin evrimini inceleyen hemen her kitabın başladığı gibi başlamakta bir kusur yok. Dilin evrimi temelsiz spekülasyonlara o kadar açık bir konudur ki, 1886'da Paris Dilbilimleri Topluluğu bu konuda daha fazla makale kabul etmeyeceğini belirtmiştir.² Daha sonra 1950'lerde Chomsky ile birlikte dilbiliminde yaşanan büyük dönüşüm dilbilimcilerin dikkatlerini sözdizim yapılarına ve bu yapıları üreten mekanizmanın nasıl açıklanacağına çeker. 1990 yılında Pinker ve Bloom³ tarafından yazılan "Natural Language and Natural Selection" (Doğal Dil ve Doğal Seçilim) başlıklı makale ile cin şiseden çıkar ve dilin evrimi o günden bugüne tekrar hararetli tartışmalara sahne olur.

Bu yazının birkaç temel amacı var. Dilin evrimi konusunun Türkiye'de ne kadar tartışıldığını bilmiyorum, ama basit bir "Google" araştırması konuyla ilgili yayınların (1) en yakın referansı 1983 yılından olan bir makale⁴ (2) *Bilim Teknik* dergisi için hazırlanmış birkaç TÜBİTAK çeviris⁵ ve (3) Corballis'in⁶ Türkçeye çevrilen bir kitabı olduğunu gösteriyor. Aynı arama 4. sıradan başlayarak Türkiye'de bilim ve evrim karşıtı grupların dilin neden evrilmiş olamayacağı ile ilgili temelsiz iddialarının internetteki bilgi ağını doldurduğunu gösteriyor. Bu yazıyı, güncel tartışmalar ışığında yakın zamanda yayınlanan makalelerin ve kitapların referans alındığı bir yazı olarak tasarladım. Dilbilim alanında ve diğer alanlarda çalışma yapanların konuya giriş olarak okuyabilecekleri bir yazı olmasını amaçlıyorum. Aynı zamanda, dilin evrimini incelemenin neden "dışarıdan görüldüğünden" daha zor olduğunu ve dilbilimcilerin bu konuya neden acilen el atması gerektiğini göstermek istiyorum.

Bir dilbilimci adayı olarak dilin evrimi hakkında yazarken dilbilim alanından elde ettiğim bilgilerin aklıma takılan soruları ve beğenip/beğenmediğim yanıtları etkilediğini biliyorum. Ama bunun bir kusur olduğunu sanmıyorum. Bu konuda Bickerton'la⁷ ortaklaşıyorum. Dilbilimcilerin bu konuda bıraktıkları büyük boşluk, dilbiliminde son 50 yılda gerçekleşen büyük değişimleri yüzeysel olarak bilen başka alanlardan bilim insanlarının bu değişimleri göz ardı etmesine yol açıyor. Dilbilimde, ileride ele alacağımız, büyük değişimle ilgili tartışmalara "Bunu doğal seçim yoluyla açıklamak mümkün değil" diyerek burun kıvıran pek çok bilimci, sanıyorum, büyük yanlış yapıyor. Ama suçu biraz da, bir benzetme yaparsak, bütün üniversite öğrencilerine açık bir "Dilin Evrimi" dersinde başka alanlardan pek çok insan son derece üretken bir tartışma yaparken en arka sıraya geçip gelecek hafta yapılacak olan dilbilim dersi sınavına çalışmayı yeğleyen dilbilim öğrencilerinde aramak gerekiyor.

¹ Cogito Dergisi 2009 Kış Darwin Özel Sayısında yayımlandı. Ayrıca evrimi anlamak sitesinde http://evrimianlamak.org/e/OZGUN:Dilin_Evrimi. Yazıyı yayınlanabilir hale getiren Duygu Özpolat'a teşekkürlerle.

² Aitchison, J. (1996). *The Seeds of Speech: Language Origin and Evolution*. Cambridge. Önsöz.

³ Pinker, S. ve Bloom, P (1990) *Natural language and natural selection*. Behav. Brain Science. 13: 707 – 784.

⁴ İzbul, Yalçın (1985) *İnsanın ilk dili bir işaret ya da müzik dili olabilir miydi?* Ankara Üniversitesi DTCE Antropoloji Dergisi.

⁵ Yeni Ufuklara: Dilin Serüveni. Bilim ve Teknik Dergisi Mart 2004 Eki

⁶ Corballis, M. C. (2003) *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. Çev: Aybek Görkey. Kitap Yayınevi

⁷ Bickerton, D. (2003) *Symbol and structure: A comprehensive framework for language evolution.*: Christiansen M. ve Kirby, S. (haz.), Language Evolution. Oxford University Press.

2- Dil Nasıl Bir Sistemdir?

Dilin evrimini tartışacaksa önce dilin nasıl bir sistem olduğunu anlamalıyız. Nedeni çok açık: Dilin nasıl bir sistem olduğuna dair dilbilim alanındaki tartışmalar bilinmediği takdirde dilin evrimi ile ilgili teorilerin üzerinde durduğu başlıklar bize yabancı gelecektir. Dil sistemini tartışmadan önce bu tartışmaların dilbilim alanında büyük kamplaşmalara neden olduğunu da hemen belirtmeliyim.⁸ Ben öncelikle dilbilim alanındaki büyük değişimi, dilin ne olduğu sorusuna verilen yanıtı anlatacağım. Daha sonra ne olduğu hakkında fikir sahibi olduğumuz dilin nasıl evrilmiş olabileceğine dair tezleri paylaşacağım. O zaman şimdi dilbilim açısından dilin nasıl bir sistem olduğuna dair düşüncelerimizi köklü olarak sarsan değişimlerle ilgili kısa bir aktarım...

2. 1. DAVRANIŞÇI YAKLAŞIM

50'lerden önce dilin nasıl öğrenildiği konusunda en çok kabul gören yaklaşım davranışçı yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, bütün insan davranışları öğrenilir. Çocuklar dili, diğer bilgileri (matematik bilgisi vs) öğrendikleri gibi öğrenir, çevrelerinden aldıkları girdilere ve söyledikleri sözün sonuçlarına göre ona şekil verirler (edimsel koşullama). Anne ve babanın sözlerini taklit eder, çıkardıkları yanlış seslerin ebeveyn tarafından düzeltilmesi doğru sesleri çıkarmalarını sağlar. Bu yaklaşımda dil, kültürel bir olgu olarak ele alınır ve dillerin farklılığı kültürel farklılığın bir sonucu olarak görünür. Dilin temelde bir iletişim aracı olduğu iddia edilir. Yine bu ekol, insan zihninin doğuştan geldiği haliyle "her şekilde biçimlendirebilir" olduğunu söyler. Ayrıca dilin gelişimi zekânın gelişimine paralel bir süreç olarak ele alınır.⁹

Bu görüş 1957 yılında *Syntactic Structures* (Sözdizim Yapıları)¹⁰ adlı kitabın basılmasıyla başlayan süreçte radikal eleştirilere tabi tutuldu ve on yılı geçmeyen bir zaman içinde dilbilim tartışmalarının ekseni tamamen değişmiş oldu. Sözkonusu kitabın yazarı Noam Chomsky idi. Chomsky genelde politik görüşleri nedeniyle tanınıyorsa da dilbilim alanına getirdiği yenilikler de en az o kadar önemlidir.¹¹

2. 1. 1. Davranışçılığın Eleştirisi

Chomsky'nin "Nativizm" (Doğalcılık) ya da "Innateness Hypothesis" (Doğuştancılık Hipotezi) olarak da bilinen yaklaşımının Piaget, Vygotsky ve Skinner gibi farklı davranışçı ekollere yönelttiği eleştirilere kısaca göz atalım.

(1) Gramerin gelişimi: Çocukların dil edinimi sürecinin incelenmesi sonucu elde edilen verilere göre İngiliz çocuklar düzensiz fiillerin geçmiş zamanını şu sırayla öğrenirler: Çocuk öncelikle doğru olanı yapar ve, örneğin, "to come" (gelmek) fiilinin geçmiş zaman çekimi için "came" der; daha sonra geçmiş zaman fiillerinin oluşturulmasına dair yanlış bir genellemeyle "comed" demeye başlar. Fakat çok zaman geçmeden tekrar "came" der. İki "came" arasındaki fark şu: Birincisinde çocuk bu fiili "come"ın geçmiş zamanı olarak algılayamazken son aşamada doğru şekilde algılar. Bu olay sırasının

⁸ Bu yazıda Doğalcılık ile Davranışçılık arasındaki tartışma eksen olarak alınmıştır. Bu dilbilimi alanında başka paradigmalardan olmadığını anlamına gelmiyor. Bu karşıtlığın önemi dilbilimle ilgili her yeni tezin bu iki yaklaşımdan biriyle (lehte ya da aleyhte) bağlantılı olması.

⁹ Aitchison, J. (1989) *The Articulate Mammal*. Unwin Hyman. Syf. 6- 8

¹⁰ Chomsky, N. (1957) *Syntactic Structures*. The Hague.

¹¹ Bugüne kadar en çok alıntılanan on kişiden biri olan Noam Chomsky, aynı zamanda bunlar içinde hayatta olan tek kişidir. Diğerleri: Marx, Lenin, Shakespeare, İncil, Aristoteles, Platon, Freud, Hegel ve Cicero.

davranışçılıkla açıklanması zor görünüyor. Çünkü birinci durumda “came” diyen çocuk olumlu pekiştireç (*positive reinforcement*) alacağından, bu yapıda ısrar etmesi beklenirdi. O zaman neden bu yapı değiştiriyor? İkinci olarak da “comed” kelimesinin çevreden duyulması imkânsızdır. Çocuk bunu duymuş olamayacağına göre nasıl üretiyor?

(2) Hastalıklar: Bazı hastalıklarda zihinsel gerilikler yaşanırken dil hiç zarar görmüyor. Dilin gelişimini zekânın gelişimine paralel düşünen davranışçı ekolün bunu açıklaması pek mümkün görünmüyor. Örneğin Pinker’ın *The Language Instinct* (Dil İçgüdüsü)¹² adlı kitabında aktardığına göre, Williams Sendromu denilen bir hastalığa yakalanan hastalar son derece gelişmiş gramatik yapıları ve az bilinen kelimeleri kullanabiliyorlar; fakat IQ’ları 50 civarında oluyor.

(3) Maruz kalınan dil girdisi: Annenin çocuğa dönük konuşması üzerinde yapılan çalışmalar bu iletişimin çocuktaki dil gelişimini açıklamak için yeterli veri sunmadığını gösteriyor.¹³ Şu örneği düşünün:

Cümle formu “The man is here”. Soru formu “Is the man here?”. Bunu gören bir çocuktan beklenen şey, soru cümlesi kurmak için “is” fiilinin başa alınması gerektiğini düşünmesidir. Yani doğrusal sıralamaya bakması beklenir. O zaman şu soruyu düşünün:

Cümle formu: “The man who is happy is here.” O halde bu cümle şu şekilde soru cümlesine çevrilmelidir. “*Is the man who happy is here?” Fakat bu gramer açısından yanlış ve çocuklar hiçbir zaman böyle hatalar yapmıyorlar. Dahası çalışmalar gösteriyor ki daha üç buçuk yaşında doğru soru formunun “Is the man who is happy here?” olması gerektiğini biliyorlar. Bu şekilde çok az yapıyla karşılaşmalarına rağmen...

Çocukların az sayıda girdi alsalar dahi dil yeteneklerinin son derece gelişkin olduğuna dair başka örnekler de vermek mümkün. Örneğin Tracton’da yaşayan çoğunluğu işçi sınıfına ait Afrikalı-Amerikalı insanlar çocuklarıyla iletişim kurmayı tercih etmiyorlar çünkü çocuklarının onları anlamayacağını düşünüyorlar. (Hatta beyazların neden çocuklarıyla konuştuklarını anlamıyorlar!) Ancak buna rağmen bu ailelerin çocukları kısa sürede gelişkin bir dil yeteneğine sahip oluyor. Şu ana kadar özel bir zihinsel sorunları olmadığı sürece dile maruz kalıp dil yeteneği geliştiremeyen hiçbir insan bilinmiyor.¹⁴

(4) Dilde yerleşme (Creolization)¹⁵: Farklı uluslardan insanların çalıştırılmak için bir araya getirildiği yerlerde adına “pidgin” denilen diller kullanıyor. Bu dillerde sadece kavramlar var ve bir gramer yok. Bu dillere maruz kalarak büyüyen çocuklar bu dildeki kavramları kullanarak son derece kurallı (gramatik) diller üretiyorlar. Üretilen yeni dile “creole” deniyor. İlginç olan bu dili üretmek için gerekli olan girdilere çocukların hiçbir zaman maruz kalmamış olması. Bunu ancak dilde söz dizim kurallarını oluşturmanın doğuştan gelen bir yetenek olduğunu söyleyerek açıklayabiliyoruz.

(5) Doğal sıra: Dile ait sözdizimsel kuralların öğrenilmesinde sürekli aynı sıranın takip edildiği görülüyor ve bu maruz kalınan girdiden bağımsız olarak böyle. Değişen sadece öğrenme süresi.

¹² Pinker, S. (1994) *The Language Instinct*. William Morrow and Company. Sy. 52.

¹³ Aitchison, J. (1989) *The Articulate Mammal*. Unwin Hyman. Sy. 70 - 84

¹⁴ Pinker, S. (1994) *The Language Instinct*. William Morrow and Company.

¹⁵ Pinker, S. (1994) *The Language Instinct*. William Morrow and Company. Sy. 32

Örneğin İngilizce’de “s” eki hem çoğul yaparken hem de üçüncü tekil şahsı ifade ederken kullanılıyor ve çoğul yapan “s” her zaman daha çabuk öğreniliyor. Oysa davranışçı bir ekolü benimseseydik çocukların hangi dilbilim girdilerine önce maruz kalırlarsa onları daha önce öğrenmelerini beklerdik. Bu çocuktan çocuğa değiştiğine göre, çocukların yapıları farklı zamanlarda öğrenmeleri gerekirdi. Dahası, ikinci bir dil edinen yetişkinlerde bu sırayı değiştirerek dil edinim sırasının da değiştirilebileceğini iddia etmemiz gerekirdi. Ancak durum bu değil. Bu konuda Krashen’in önemli çalışmaları var. Neden bir türlü dil öğrenemiyorum diyenlerin Krashen’la tanışması iyi bir fikir olabilir.¹⁶¹⁷

(6) Sözdizim (syntax): Dillerde sözdizime dair kurallar rastgele olmaktan çok uzak. Bütün diller hiyerarşik yapılardan oluşan sözdizimi yapılarından oluşuyor. Hemen hemen bütün diller özyineleme (recursion) yeteneğine sahip. Bu yapıların dikkatli bir incelemesi bu kuralların ne olduğu hakkında fikir veriyor. İnsanların ve kültürlerin farklılıklarından yola çıkan davranışçı ekolün dilbilim kurallarındaki evrensel benzerlikleri ve sözdizim yapılarındaki kurallılığı nasıl açıklayacağı bir soru işareti olarak duruyor.

Neden uzun uzun bu tartışmayı anlatma ihtiyacı duydum? Çünkü Chomsky’nin önerdiği dil anlayışı çoğunlukla genel kanıyla çelişiyor. Yukarıdaki tartışmanın bu uzun özeti genel kanıyla çelişmesine rağmen Chomsky ve taraftarlarının teorisinin ne kadar güçlü olduğunu göstermek için aktarıldı. Şimdi de Chomsky’nin dili nasıl tanımladığına daha yakından bakabiliriz.

2. 2. DOĞALCI (NATIVIST) YAKLAŞIM

Chomsky genel öğrenme mekanizmalarının çocukların dili öğrenme hızını açıklayamayacağını düşünüyordu. Örneğin 3.5 yaşındaki bir çocuk bir gramer dehası iken buna benzer gelişmiş başka hiçbir yetenek gösteremiyordu. Çocuklar kendilerinden beklenen hataları yapmıyor, dili büyük bir hızda kavriyordu. Dolayısıyla Chomsky dil edinmenin kültürel bir olgu olmaktan çok doğuştan gelen biyolojik bir yetenek (*an innate biological endowment*) olduğunu söylüyordu. Dillerin arasındaki farklılıkların onlara yüzeysel temelde bakmaktan kaynaklandığını, bu farklılıkları daha temel benzerliklerin kuşattığını düşünüyordu. Bu benzerliklerin kaynağında da dile dair zihinsel işlemleri yaparken kullandığımız bir “Evrensel Gramer”den (*Universal Grammar*) bahsediyordu.¹⁸¹⁹

²⁰Chomsky’ye göre bir insan anadilindeki ifadeleri oluşturmayı ve yorumlamayı bilinçli olarak değil bilinçaltında bilir. Dolayısı ile yeterlik (*competence*) ile performans arasında bir ayırım yapar. Performans (yani sahip olduğumuz yeterliliği nasıl dışarı çıkardığımız) farklı durumlara bağlı (yorgunluk, içkili olma, duygulu olma vs) bir sonuçtur. Bu alanda çalışma yapmak önemli olmakla birlikte ilk işimiz insanın “aklında” neyin olduğunu bulmaktır. Chomsky’nin amacı teker teker içselleştirilmiş dillerden yola çıkarak bütün doğal dillerle ilgili genellemeler yapabileceği bir Evrensel Gramer’i ortaya çıkarmaktır. Bu Evrensel Gramer’i ortaya çıkarma çabası içinde Chomsky ve taraftarları farklı zamanlarda farklı teoriler ortaya atmıştır. Burada amaç, olabilecek en kolay grameri

¹⁶ Krashen, S. D. ve Tracy, D. (1983) *Natural Approach*. Pergamon Press.

¹⁷ Krashen, S. D. (2004) *The Power of Reading: Insight from the Research*. Portsmouth.

¹⁸ Chomsky, N. (1968) *Language and Mind*. Harcourt, Brace & World, Inc.

¹⁹ Radford, A. (2004) *The Minimalist Syntax*. Cambridge.

²⁰ Burada dilin nasıl bir sistem olduğuna dair tezler Radford’un yukarıda bahsedilen kitabından yararlanılarak yazılmıştır.

ortaya çıkarmaktır. Bu çabalarda Chomsky'nin geldiğin son yer "The Minimalist Program" adlı çalışma programıdır. Chomsky bu programı eski tezlerin, çok fazla zihinsel işlem gerektiren karmaşık yapılar ve ilkelere dayanmasına tepki olarak dili eksiksiz olarak açıklamak için çok daha az zihinsel işlem yapmayı gerektiren yeni bir program olarak ortaya atmıştır. Bu alandaki çalışmalar halen devam etmektedir. Neden daha basit bir program? Çünkü bir program ne kadar basitse çocukların dili öğrenme hızlarını açıklamak o kadar kolay olur. Eğer doğru anlıyorsam Chomsky'nin aklındaki içselleştirilmiş bir dilin grameri şu parçalardan oluşmaktadır: Öncelikle Lexicon (zihnimizdeki sözlük) ve bu sözcüklerle iç içe girmiş bir sözdizim kuralı bir bütün olarak bulunurlar. İngilizce'den bir örnek verecek olursak "put" (koymak) kelimesi zihinsel sözlüğümüzde bulunur. Ancak bu kelime "put + Belirteç Öbeği (Determiner Phrase)+ Edat Öbeği (Prepositional Phrase)" kuralıyla birlikte bir sözdizimsel yapı oluşturur. Bu yapı daha sonra hem gramerin anlamsal (semantik) hem de (kelimeleri nasıl telaffuz edeceğimizi söyleyen) fonetik kısımlarında girdi olarak kullanılır. Adrew Radford'un *Minimalist Syntax*²¹ kitabından Türkçeleştirdiğim şema sanırım anlamaya yardımcı olacak cinsten:

Buraya kadar söylediklerimizin bir özeti dilin kültürel bir olgu olmaktan çok biyolojik bir olgu olduğudur. Peki çevresel faktörlerin dil üzerinde hiç mi etkisi yok? Böyle bir şeyi iddia etmek saçma olurdu. Son tahlilde Japonca'ya maruz kalanlar Japonca, Fransızca'ya maruz kalanlar Fransızca öğreniyor. O halde çevreden aldığımız dil girdisi nasıl işlenir? İşte bu soruya yanıt ararken kendimizi Evrensel Gramer'in "ilkeler ve parametreler"den oluşan yapısını incelerken buluyoruz. O halde biraz da bu Evrensel Gramer'i inceleyelim.

2. 2. 1. Evrensel Gramer

Elimizdeki sorunu tekrarlamakta yarar var. Eğer bütün insanlarda ortak olarak bulunan genelgeçer bir "dil işletim sistemi" olarak hayal edebileceğimiz Evrensel Gramer varsa bugün dünyada var olan dillerdeki farklılıkları nasıl açıklayabiliriz? Ancak soruda bir tuzak var. Asıl önemlisi hemen hemen bütün dillerde var olan benzerlikleri nasıl açıklayabileceğimizdir. Dolayısıyla benzerlikleri dil fakültesini²² kuşatan ve üretimini sağlayan evrensel ilkelere, farklılıkları da yapılan parametrik seçimlere bağlamak gerekiyor.

2. 2. 1. 1. İlkeler

Ne tip ilkeler vardır dil fakültesinde? Bunlardan biri bütün dillerin sözdizimsel yapısının hiyerarşik bir yapıdan oluştuğudur. Örneğin şu cümleyi düşünün.

²¹ Sayfa 9.

²² Bu yazıda, insanlardaki dil ile dil fakültesini birbiri yerine kullanabiliyorum. Dil fakültesi özellikle insandaki dil yeteneğinden bahsederken kullanılan bir kavram. Chomsky'e göre insan zihni otonom olarak çalışan kurallara dayalı modüllerinden/fakültelerinden oluşuyor. Dilin edinimi ve temsili de bu şekilde özelleşmiş birkaç fakültenin ürünü oluyor. Dil fakültesi ifadesinin Türkçe'ye çevrilisinin tuhaf olduğunu sezdiğimden genellikle dil kelimesiyle idare ediyorum.

The man hit the lady with an umbrella.

Burada adamın kadına şemsiye ile mi vurduğu yoksa adamın şemsiyeli bir kadına mı vurduğunu anlamak mümkün değil. Sebebi hiyerarşik yapının nasıl oluştuğunun belirsiz olması. Eğer ki “hit the lady” bir eylem öbeği ve “with an umbrella” bir adjunct²³ ise, o halde adamın kadına şemsiye ile vurduğunu anlarız. Ancak eğer ki “with an umbrella” bir edat öbeği ise ve “the lady” belirteç öbeğinin hiyerarşik olarak alt dalındaysa, -yani o daldan çıkan başka bir dalsa- o zaman kendisine vurulan kadının şemsiye sahibi olduğunu anlarız.

İkinci bir ilke de Locality (En Kısa Hareket) İlkesi'dir. Bu ilkeye göre cümle içinde hareketler (örneğin, “man is happy.”den soru yaparken “is”i başa almak bir harekettir) mümkün olan en kısa yoldan yapılır. Bu ilkenin pek çok örneği olmakla birlikte en anlaşılır basit bir örneği vermek istiyorum.

“The teacher will have come.” cümlesinde iki yardımcı eylem (auxiliary) vardır. Biri “will” biri de “have”... Peki soru yaparken hangisini başa alacağımızı nereden biliyoruz? En kısa hareket ilkesinden (Locality Principle). Burada en kısa hareket “will”in başa gelmesiyle olacağı için doğru soru şöyle oluyor: “Will the teacher have come?”. “*Have the teacher will come?” sorusunun gramatik olmamasının sebebi bu ilkeye uymaması oluyor.

Şimdi kısaca parametrelerden bahsedelim.

2. 2. 1. 2. Parametreler

Yukarda bahsettiğim gibi ilkeler diller arasındaki sözdizimsel benzerlikleri ilgilendirirken parametreler benzerlikleri ve farklılıkları aynı şekilde ilgilendirir. Parametreler dillerin yaptıkları seçimlerdir. Burada bir dili konuşan bireyler çevrelerinden aldıkları girdilere göre dillerinin bu parametrelerden hangisini seçtiklerini öğrenirler ve bunu genellerler. Bu şekilde anlaşılır girdiye az maruz kalan çocukların dilin sözdizimsel kurallarını nasıl bu kadar hızlı öğrendiğine dair de fikir sahibi oluyoruz. Parametrelere örnek olarak boş-özne parametresini verebiliriz. Bir dil, boş özneye ya izin verir ya da vermez. Örneğin Türkçe buna izin veren bir dildir. “Ben geldim” diyebileceğiniz gibi “Geldim” de diyebilirsiniz. Ancak İngilizce buna izin vermez. Çünkü İngilizce’de “I came” diyebilirken sadece “*came” diyemezsiniz.

Diller öbekli (phrasal) yapılardan oluşur. Kelimeler bir araya gelerek öbekleri oluşturur. Öbekler ikili yapı gösterirler. Bunlardan biri baş öge (head) diğeri ise tamamlayan öge (complement) olarak adlandırılır. Parametrelerden biri de öbeklerdeki baş ögelerin (head) ve tamamlayan ögelerin (complement) sırasıyla ilgilidir. Mesela “masayı kırdı” bir eylem öbeğidir. Burada öbeğin baş ögesi “kırdı” tamamlayan ögesi “masayı”dır. Bunu anlamak için şu deneyi yapmak mümkün: “masayı kırdı” öbeğinin geldiği her yere “kırdı” kelimesi gelebilir ama “masayı” kelimesi gelemmez. O halde “kırdı” baş öge, “masayı” ise tamamlayan ögedir. Aynı cümleyi İngilizce ifade ettiğimizde “S/he broke the table” olur burada “broke the table” yine bir öbektir. Fakat dikkat çekici olan şey Türkçe’dekinin aksine baş ögenin (broke) sonda değil başta olmasıdır. Demek ki Türkçe baş ögesi sonda olan öbeklerden

²³ Adjunct: Söz diziminde bir öge olarak var olan ama o söz diziminden zorunluluk dolayısıyla kaynaklanmayan öbekler...

oluşurken, İngilizce ise öbeklerinin baş ögesi başta olan bir dildir. Bu parametrik bir seçimdir. Ya odur ya da budur. Bu da örneğin ana öbeklerinin bir kısmı başta bir kısmı sonda olan dillerle karşılaşamayacağımızı gösterir.²⁴

Chomsky'nin ve onun açtığı yoldan ilerleyenlerin geliştirdiği ve sık sık yenilenecek değişen dile yaklaşım biçimi gerçekten çok mu önemli? Aslında önemli olmadığını düşünebilirsiniz. Fakat o zaman bu gelişmeleri göz ardı ederek oluşturacağımız dilin evrimi teorisi de, bence, ölü doğacaktır. Çünkü dilin evrimini incelemek için onun nasıl bir sistem olduğuna dair gelişmiş bir bilgi sahibi olmamız gerekir.

3- Dilin Evrimi ile İlgili Teorilere Genel Bir Bakış

3. 1. BİR SINIFLAMA GİRİŞİMİ

Şimdi dilin evrimi ile ilgili teorileri tanıtırken yapmak istediğim “şu şunu demiştir bu da bunu!” demek değil. Elimden geldiği ölçüde farklı teorilerin ayrışma noktalarını, uzlaşma noktalarını işaret ederek bir karşılaştırma imkânı sağlamak amacındayım. Bunun dışında eğer o tezin yazarı bahsetmişse kullandığı çalışma yöntemini de yazmak istiyorum. Bugüne kadar okuduğum tezleri nasıl kategorik hale getirebilirim diye düşünürken iki temel ayrışma noktasını tespit ettim. Bunlardan biri yukarıda bahsedilen Evrensel Gramer’i (EG) kabul edip etmemesine göre, diğeri ise adaptasyoncu açıklamaları kabul edip etmemesine göre... Teoriler arasındaki ilişkileri başka ayrışmalar üzerinden de kuracağım. Ancak temel eksenini böyle kurmaya karar verdim. Şimdi bu ekseninde özetini yapacağım teorilerin bazılarını bir tabloda göstermek istiyorum.

	EG’yi kabul eden	EG’yi kabul etmeyen
Adaptasyoncu açıklama	Pinker/Bloom, Aitchison, Jackendoff	Corballis
Adaptasyoncu olmayan açıklama	Hauser/Chomsky/Fitch*	Tomasello

*kısmen adaptasyon, kısmen değil

Sanıyorum yukarıda da cini şişeden çıkarmakla itham ettiğim Pinker/Bloom ikilisinin savunduğu dilin evrimi tezinden başlamak en yararlısı olacak. Daha sonra da Hauser/Chomsky/Fitch üçlüsünün bu teze ayrışma ve birleşme noktalarını işaret edeceğiz. Bunların Bickerton, Jackendoff gibi dilin evrimini inceleyen diğer bilim insanlarıyla bağını kurup EG’yi kabul eden açıklamaların dilin evrimi ile ilgili tezlerini toparlamış olacağız.

Daha sonra EG’yi kabul etmeyen bilim insanlarının tezlerini, adaptasyoncu bir açıklama getiren Corballis’ten başlayarak özetleyeceğiz. Maymunların ve bebeklerin dil yetenekleri üzerinde yaptığı çalışmalarla alanında büyük söz sahibi olan Tomasello ile devam edeceğiz. Yazının sonunda da Evrensel Gramer’in varlığına dayanan bu ayrışmaya bir çözüm yolu öneren alternatif bir görüşü ele alacağız. Burada da Christiansen ve Kirby’nin görüşlerine yer vererek yazımızı bitireceğiz.

²⁴ Bazı özel örneklerin nasıl açıklanacağı tartışma konusudur. Türkçe’deki “ki” eki buna örnek olarak verilebilir. “Biliyorum ki doğru söylüyorsun.” cümlesi gramatik olarak doğru iken Türkçe’nin parametrik özelliklerine uymamaktadır.

3. 2. EVRENSEL GRAMERİ KABUL EDENLER

3. 2. 1. Pinker ve Bloom²⁵²⁶

1990 yılında yayınlanan *Natural Selection and Natural Language* (Doğal Seçilim ve Doğal Dil) adlı makalede Pinker ve Bloom (P&B) dönemin evrim çalışmalarına damgasını vurduklarını iddia ettikleri Gould ve Chomsky ikilisinin eleştirisini yapıyor. Gould'un ve Chomsky'nin dilin, evrimin doğrudan bir sonucu değil bir yan ürün (by-product) olduğuna dair tezlerini evrim teorisinin zenginleşmesi değil bir eksen kayması olarak ele alıyorlar. P&B dilin doğal seçim yoluyla evrimin bir sonucu olduğu fikrine iki temel iddia üzerinden ilerliyorlar: (1) Dil, cümle yapılarının iletişimde kullanılan karmaşık bir dizaynın özelliklerini gösteriyor. (2) Karmaşık dizayna sahip yapıların ortaya çıkışlarını ve değişimlerini açıklamanın tek yolu doğal seçilime başvurmaktır. Nasıl ki omurgalılarda gözün evrimini açıklamak için doğal seçim dışında bir mekanizmaya başvuruyorsak, onun bazı genel fiziksel güçlerin bir sonucu olduğunu söylemiyorsak, dil fakültesinin evrimini incelerken de başka bir mekanizmaya başvurmamız gerekiyor. P&B, adaptasyoncu açıklamaların "ben yazdım oldu" hikâyeleri şeklinde gelişebildiğini kabul etmekle birlikte bazı adaptasyoncu açıklamalar kötü diye bütün adaptasyonculuğu mahkûm etmenin anlamsız olduğunu düşünüyor. Gramerin nasıl oluşmuş olabileceğine dair tezlerini paylaşırken, P&B, gramerin içeriğin belirsizliğini ortadan kaldırdığı, daha hızlı anlama ve konuşma olanağı sağladığı için gelişmiş olabileceğini söylüyor. Daha sonra da her bir gramer yapısının nasıl bir işlev kazandığını anlatıyor. Dilde öbekleşmeyi de (phrasal structure) kelimelerin tek başlarına sadece soyut kategorileri ifade edebileceklerinden hareketle, öbekleşmenin belli olayları, durumları, duyguları, yerleri anlatmanın yolunu hazırlamasına bağlıyor. Bu gelişimin sıçramalı değil tedrici bir gelişim olduğunu ve her defasında daha karmaşık bir gramer yapısına sahip olmak üzerinden seçim baskısı oluştuğunu iddia ediyor. EG'nin birdenbire ortaya çıkamayacağını ancak her defasında "n" sayıda kurallı gramere sahip olan annenin "n+1" sayıda kuralı olan bir gramere sahip olacak çocuklar doğurduğunu ve özyinelemenin de (recursion) daha gelişmiş dil kullanımına olanak sağladığı için geliştiğini söylüyor.

P&B'nin önerdiği metot ise şöyle: Fosil kalıntıları dil ile ilgili pek fazla bilgi sağlamaz çünkü dil fosilleşmez. O halde bizim yapacağımız şey tersinden mühendislik (reverse engineering) ve işlevsel analizdir (functional analysis). Yani elimizdeki karmaşık yapıyı oluşturan düzeneklerin teker teker nasıl oluştuğuna ve nasıl bir araya geldiğine, bunların nasıl bir seçim baskısı sonucu oluştuğuna dair sınanabilir tezler üretmek... Örneğin, soluk borumuzun konuşma için evrilmiş olmadığı ancak daha sonra dil tarafından da kullanıldığı bilinen bir gerçek. Pinker'a göre bu sürede gırtlığımızın geri çekilmesi gibi bazı değişiklikler de oldu. Bu değişiklikler dil organına hareket alanı sağlayarak farklı sesleri çıkarmamızın ön koşulunu sağladı. Ancak bunun olumsuz bir sonucu olarak yediğimiz yemek, yemek borusu yerine nefes borusuna giderek boğulmamıza da neden olabiliyor. Amerika'da ölümlerin en ciddi sebeplerinden birinin de bu olduğunu (yılda 6.000 ölüm) tespit eden P&B, bunun farklı sesler çıkararak konuşabilmek üzerinden yapılan bir kar-zarar hesabının konuşmayı seçmesi

²⁵ Pinker, S. ve Bloom, P. (1990) *Natural Language and Natural Selection*. Behav. Brain Science. 13: 707 – 784.

²⁶ Bu bölüm hazırlanırken faydalanılan diğer kaynaklar

Pinker, S. (1994) *The Language Instinct*. William Morrow and Company Inc. Syf. 332 – 369

Pinker, S ve Jackendoff (2005) *The faculty of language: what's special about it?* Cognition. 95: 201 - 236

Ayrıca dilin evriminin EG'yi içeren adaptasyoncu başka bir açıklaması için bkz.

Aitchison, J. (1996). *The Seeds of Speech: Language Origin and Evolution*. Cambridge.

olarak görüyor. Dil bütün bunlara rağmen varlığını sürdürüyorsa bunu yüksek adaptif avantajına bağlıyor.

3.2.2 Hauser, Chomsky, Fitch²⁷

2002 yılı gelinceye kadar yukarda P&B'nin de belirttiği gibi Chomsky'nin doğal seçim yoluyla evrime uzak, bu konuya girmeye pek sevmeyen bir dilbilimci olduğu düşünülürdü. Chomsky gerçekten de birkaç makalesinde doğuştan gelen zihinsel yapıların doğal seçim yoluyla evrimle açıklanmasının pek de mümkün olmadığını ve doğal seçilimin pek çok konuda güzel açıklamalar yaptığını ama dilin evrimi gibi konularda söyleyecek pek bir şeyi olmadığını belirtmiştir.

2002 yılına geldiğimizde Hauser, Chomsky ve Fitch (HCF), *The Faculty of Language: What Is It, Who Has It and How Did It Evolve?* (Dil fakültesi: nedir, ona kim sahiptir ve nasıl evrilmiştir?) adlı bir makale yayınladı. Bickerton²⁸ bu makaleyi o dönemde Şaron'la Arafat'ın Ortadoğu üzerine ortak bir makale yayınlamasına benzetiyordu çünkü insandaki dil fakültesi ile diğer canlıların iletişim sistemleri arasındaki "farklılıklara" vurgu yapan Chomsky ile "ortaklıklara" vurgu yapan Hauser ve Fitch yan yana gelmişti. Ancak önerdikleri metod ve konuyu ele alış biçimleri bana göre dilin evrimi çalışmalarını derinden etkilemesi gereken haklı görüşler içeriyordu.

HCF, öncelikle dil nasıl bir mekanizmadır sorusunu ortaya atıyor ve neyin evriminin incelendiği konusunun açıklığa kavuşmasını istiyorlardı. Bu nedenle bir ayrıma gittiler. "Geniş anlamıyla dil fakültesi" (GADF) ve "dar anlamıyla dil fakültesi" (DADF)... Dili bir iletişim sistemi olarak ele almakla onun altında yatan zihinsel işlemler sistemini ele almak arasında bir fark olması gerekiyordu. GADF bir anlamlandırma sistemi, bir fonetik sistem ve zihinsel kurallara dayalı bir berimsel²⁹ sistemden oluşuyordu. DADF ise sadece zihinsel bir berim sistemiyle sınırlı tutulmuştu. Bu dar sistemde sadece insandaki dil fakültesi ve sadece dile özgü mekanizmalar incelenecekti. GADF'ye ise bunun yanında anlamlandırma ve fonetik üretim gibi diğer alanlar da girecekti. Anlamlandırma yukarda da özetlediğim gibi bir kavram-niyet sistemiyle (semantik), fonetik üretim ise bir duyuşal-hareketsel sistemle (fonoloji) yapıyordu. DADF ise sınırlı sayıda kaynakla (kelime vs) sınırsız sayıda üretim yapmamızı sağlayan zihinsel bir sistemi yani özyinelemeyi (recursion) kapsıyordu. HCF'nin bu ayrımı yapay bir ayrım değildi. Çünkü bu ayrıma dayanarak HCF, GADF'nin diğer canlı türlerinin iletişim mekanizmalarıyla kökendeş (homolog) özellikler içerdiğini ancak DADF'nin insana özgü, sadece insan dilinde bulunan bir özellik olduğunu söyledi. DADF kavram-niyet sistemiyle duyuşal-hareketsel sistem arasındaki bağlantının sağlanması için kurulmuş en uygun çözüm olarak görülüyordu. Bu makale aynı zamanda GADF'nin pek çok özelliğinin dil için özelleşmiş adaptasyonlar olabileceğini söylerken DADF'nin evrimsel bir yan ürün (by-product) olduğunu iddia ediyordu.

²⁷ Hauser, M. Chomsky, N & Fitch, W. T. (2002) *The language faculty: what is it, who has it, and how sis it evolve?* Science. 298: 1569 – 1579.

Bu bölüm hazırlanırken faydalanılan diğer kaynaklar

Chomsky, N. (1988) *Language and Problems of Knowledge: The Managua Lectures*. MIT Pres.

Fitch, W. T. (2004) *The evolution of language: a comparative review*. Biology and Philosophy. 20: 193 – 230.

Fitch, W. T., Hauser, M., Chomsky, N. (2005) *The evolution of language faculty: Clarifications and Implications*. Cognition. 97: 179 – 210.

²⁸ Bickerton, D. (2005) *Language evolution: A brief guide for linguists*. Lingua. Syf. 519.

²⁹ Berim kavramı burada "computational" kelimesinin çevirisi olarak kullanılmıştır. Bu kavramın neden gerekli olduğu ile ilgili bir tartışma için bkz.

Bozşahin, C. ve Zeyrek, D. (2000) *Dilbilgisi, bilişim ve bilişsel bilim*. Dilbilim Araştırmaları.

GADF'nin, örneğin ses çıkarma özelliği, kuş, balina gibi pek çok canlıyla paylaşılıyordu. Maymunlar üzerinde yapılan araştırma onların insan seslerini ritimlerine göre ayırabildiklerini ortaya koymuştu. Ses üretme yeteneğinin gırtlığın geri çekilmesiyle kazanıldığı tezi ise, hem bazı hayvanların ses çıkarırken gırtlığını geri çektiği bulgusuyla (köpek havlarken) hem de bazı maymunların insanlar gibi bir ses aralığını kullanmasalar bile gırtlaklarının zaten geri çekilmiş olduğunun tespitiyle (büyük ihtimalle daha ürkütücü bir görüntü kazanmak için³⁰) sarsılıyordu. Semantik olarak ise bazı maymunların tekil-çoğul ayrımı yapabilmesi ve episodik hafızaya sahip olmaları gösterilebilirdi. DADF'de bulunan özyinelemenin (recursion) diğer canlılarda bulunmamasına bir örnek verecek olursak şunu söyleyebiliriz: Bir çocuğa 1, 2, 3 sayılarını öğrettikten sonra çocuk bunun lineer bir doğrultu olduğunu kavrar ve 4, 5, 6, 7 gibi sayıları çok daha hızlı öğrenir. Oysa bir maymuna 2, 4 ve 7'yi aynı zorlukta öğretirsiniz. Özetle semantik ve fonetik sistemler insanlarda ve diğer hayvanlarda aynı anda bulunurken, bunları kullanarak sınırsız üretim yapabilecekleri açık uçlu sistemler kurmak sadece insanlara özgüdür.

HFC'nin, dilin evriminin incelenmesi için önerdikleri yöntem birkaç boyutlu. Öncelikle HFC'ye göre, bu konunun kesinlikle disiplinler arası bir konu olarak ele alınması gerekiyor. Bir diğer iddiaları ise insan ve diğer canlılar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların çalışılmasının, alandaki tartışmaları ileri götüreceğidir. Kökenleş benzerlikler ortak atalara işaret ederken görevdeş (analog) benzerlikler ise farklı canlılar üzerinde çevreden kaynaklanan benzer seçim baskılarına işaret edebilir.

3. 2. 3. Bickerton³¹³²

EG'nin varlığını kabul eden bilim insanlarından bir diğeri de "creolization" (dilde yerelleşme) konusunda yaptığı çalışmalarla alanda büyük öneme sahip olan Bickerton. Bickerton dilin evrimi yaklaşımını açıklarken, bu yazıda da sık sık dile getirilen bir konudan söz ediyor. Bickerton'a göre dilbilim alanı, dilin evrimi konusunda temel bir rol üstlenmelidir çünkü başka disiplinlerde son derece açıklayıcı bulunan hipotezler çoğunlukla dile dair temel gerçeklerle uyuşmamaktadır. Diğer alanlardan bilim insanları, dilin ediniminde diğer canlılarla olan sürekliliklere işaret ederken Bickerton'a göre insan dil fakültesi diğer bütün iletişim sistemlerinden radikal bir biçimde farklıdır. Bickerton'a göre dilin evrimini inceleyen herkes şu iki sorunun yanıtını vermelidir: 1) Semboller (kelimeler ve(ya) işaretler) nasıl evrilmiştir? 2) Sözdizim (syntax) nasıl evrilmiştir? Bickerton, semboller olmadan gelişmiş bir sözdizim olamayacağı, ancak sembollerin sözdizimine ihtiyaç duymadan da kullanılabileceğinden hareketle, sembollerin sözdiziminden (yapılardan) çok daha önce evrilmiş olacağı sonucunu çıkarıyor. Çok iyi şekilde anlaşılan pek çok ifade, sözdizim kurallarına ihtiyaç duymayabilir. Bu ayrımı yaptıktan sonra sembollerin ve yapıların evrimlerini ayrı ayrı incelemek gerektiğini söylüyor. Sembollerden başlamak gerekirse Bickerton bunların biyolojik değil kültürel olgular olduğunu iddia ediyor. Aslında Pavlov deneyinde kullanılan zilin de yemeğin sembolü olduğunu, sembolik ifadelerin insanın kültürel evrimi ışığında incelenebileceğini söylüyor. Sözdizimi söz konusu olduğunda, Bickerton, dilbilim alanı dışından evrimi inceleyenlerin yaptığı bir hatayı "sözdizimi (syntax) korkusu" olarak tabir ediyor. Bu kişiler iki gruba ayrılabilir: Birinci grup, Evrensel Gramer'e ait sözdizimsel kuralların evrilemeyecek kadar karmaşık olduğunu düşünüyor ve bu yüzden de EG'ye sıcak bakmıyor. İkinci grup ise sözdizim çalışmalarının sadece kelimelerin sıraya dizilmesi

³⁰ Fitch, W. T. (2004) *The evolution of language: a comparative review*. Biology and Philosophy. 20: 193 – 230.

³¹ Bickerton, D. (2005) *Language evolution: A brief guide for linguists*. Lingua. 117: 510 - 526

³² Bickerton, D. (2003) *Symbol and structure: A comprehensive framework for language evolution*. Christiansen M. ve Kirby, S. (haz), Language Evolution. Oxford University Press.

olduğunu düşünüyor. (Bickerton burada, bence haklı olarak, ikinci gruptaki bilim insanlarının, dilbilimcilerin bütün gün ne yaptıklarını düşündüklerini merak ettiğini söylüyor.) Bickerton, bu konuda hala tam bir yanıt üretmek mümkün olmadıysa bile Minimalizm çalışmalarının (yukarıda bahsedildi) ön açıcı olduğunu söylüyor. Bickerton'un Surface Minimalizm (Yüzey Minimalizmi) adını verdiği bir programa göre dilin sözdizimi sistemi üç temel parçaya ayrılabilir: (1) Kelimelerin birbirine bağlanma koşulları (2) baş öğelerle tamamlayan öğelerden (öbekler, yan cümleler) meydana gelen yapıların oluşmasını sağlayan bağlanma kuralları ve (3) bileşenlerin (constituents) bir araya gelmesini sağlayan kurallardan yola çıkılarak bulunan ilkeler... Sözdizim kurallarını böyle ele aldığımızda şimdi elimizde açıklanacak daha temel ve daha az yapı olacaktır. Bickerton dilin evriminde tedrici bir gelişimden çok, sıçramalı bir gelişimi öngörüyor. Yukarıda bahsettiğim, sadece sembollerden oluşan dili ("modern dil eksi sözdizim kuralları" olarak düşününüz) bir ön-dil (proto-language) olarak görüyor. Daha sonra zihnimizin farklı girdileri ilişkilendirme sisteminin gelişmesiyle bugün anladığımız anlamıyla sözdizim kuralları ortaya çıkıyor. Dolayısıyla dil fakültesi bugünkü haline iki temel aşamada geliyor.

Bickerton'a göre dilin evriminin çalışılması hala bir kalem-kağıt işidir. Elimizde dilin nasıl evrilmiş olabileceğine dair güçlü tezler üretmemizi sağlayan ve dil-beyin ilişkisini inceleyen bilişsel çalışmalar henüz yoktur. Bickerton, bunun yanında "pidgin" dillerinin ve çocuk dilinin incelenmesinin önümüzü açabileceğini söylüyor.

3. 2. 4. Jackendoff³³³⁴

EG'yi kabul eden ve tezini Bickerton'un ön dil – dil ayrışmasına dayandıran bir diğer dilbilimci de Jackendoff'tur. İlk sırada bahsettiğim Pinker & Bloom yaklaşımını savunan Jackendoff'tan şu anda bahsetmemin sebebi Bickerton'un yöntemini kullanarak sıçramalı değil de aşamalı bir model oluşturmuş olması. Şimdi de Jackendoff'un tezlerine bir bakalım.

Jackendoff, hem dilin doğuştan gelen karmaşık yapısının doğal seçimle açıklanamayacağını iddia edenlere, hem de dil kapasitesinin doğuştan gelen özelliklerini yok sayan yaklaşımlara bir alternatif olarak dil fakültesinin aşamalı bir evrimini ortaya atıyor. Tartışmasına başlamadan önce teorisini çerçeveleyen üç temel varsayımı söylüyor: (1) Dilin anlatım gücündeki her artış adaptiftir. (2) Dil öncelikle iletişimi sağlamak için gelişmiştir. (3) Dil sesli-işitsel kanallarla birlikte gelişmiştir.

Jackendoff, Bickerton'un sıçramalı ve iki aşamalı modelinin karşısına tedrici gelişen dokuz aşamalı bir modelle çıkıyor. Bu aşamalar kısaca şöyledir: (1) İçinde bulunulan duruma bağlı olmadan kullanılan ilk semboller (kişiler ve kategorilerle ilgili olanlar) (2) Açık uçlu bir sembol sistemi... Bunun oluşabilmesi için daha gelişkin bir zihinsel sözlük ve farklı sembollerin bir araya getirilmesi gerekiyor. (3) Tek tek semboller için bir kombinasyonel üretim sistemi... Semboller arttıkça onları birbirinden ayıracak kavrama problemleri artıyor. Tekil seslere değil ilk hecelelemeye dayanan bir üretim sistemine ihtiyaç duyuluyor. (4) Daha uzun ifadeler kullanabilmek için sembollerin birbirine bağlanması... (5) Bazı sembolik ilişkilerin verilebilmesi için doğrusal sıralamanın kullanılmaya başlanması (örneğin öznenin başa gelmesi eğilimi eyleyenin ve etkilenenin ayrıştırılmasını sağlıyor) Jackendoff

³³ Jackendoff, R. (1999) *Possible stages in the evolution of the language capacity*. Trends in Cognitive Sciences. 3: 272 – 279.

³⁴ Bu bölüm hazırlanırken faydalanılan diğer kaynaklar

Pinker, S ve Jackendoff (2005) *The faculty of language: what's special about it?* Cognition. 95 : 201 – 236.

Bickerton'un ön-dil dediği şeyin bu aşamada oluştuğunu savunuyor. (6) Öbeksal yapı... Bu konuda daha emin konuşabilmek için maymunlarda yapılan çalışmaların sadece kelime sırasına değil öbekler arasındaki hiyerarşik yapıya sahip olup olmadığının incelenmesi gerektiğini söylüyor. (7) Yer ve zaman gibi kavramsal alanları ifade eden sözcük dağarcığının gelişmesi (8) Kimin kime ne yaptığını anlatmak için kullanılacak bir çekimleme sistemi (inflection) (9) Daha gelişkin bir sözdizim yapısı.

Jackendoff yukardaki modeli tanıttığı *Possible Stages in the Evolution of the Language Capacity* (Dil Kapasitesinin Evriminde Olası Aşamalar) adlı makalesini iki şeyi göstermek için yazdığını söylüyor: 1) Dilin kendine özgü pek çok özelliği vardır. 2) Bunlar birdenbire değil tedrici olarak gelişmiştir, yani bütün sisteme değil de bir bölümüne sahip olmanın da avantajları vardır.

Şu ana kadar EG'yi kabul eden bilim insanlarının görüşlerini özetlemeye ve bu görüşlerin özünü vermeye çalıştık. Burada bir ara not olarak ileride değineceğim bir husus hakkında ipucu vermek istiyorum. Yukarda özetlediğim makalelerin her birinin yazarlarının en az biri dilbilimcidir ve hepsi EG'yi kabul etmektedir.

Şimdi konuya EG'yi kabul etmeyen ve sözdizime, dilin zihinsel işlemlere dayalı bir yapısından ziyade kelimelerin gramatikleşmesi açısından bakan bilim insanlarından ikisinin görüşlerini özetleyeceğiz.

3. 3. EVRENSEL GRAMERİ KABUL ETMEYENLER

3. 3. 1. Corballis³⁵³⁶

Corballis dilin evrimini inceleyen bilim insanları arasında kitabı Türkçeye çevrilen ender isimlerden biri. "İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi" kitabı Kitap Yayınevi tarafından Aybek Görkey çevirisiyle yayınlandı.

Corballis dili temel olarak işaretlere dayalı bir iletişim sistemi olarak görüyor. Dilin doğal seçim yoluyla evrilmiş bir adaptasyon olduğunu düşünüyor. Gramerin aşamalı bir şekilde evrildiğini ve bunun bir Evrensel Gramer'le değil de gramatikleşme ile açıklanacağını söylüyor. Corballis'e göre dil el işaretleriyle başladı ve öyle gelişti. İşaret dilleri üzerinde yapılan araştırmalarda bu dillerin de konuşulan dillerdeki gramatik ve anlamsal karmaşıklığa sahip olduğunun ortaya çıkmasının, tezini desteklediğini ifade ediyor. Ancak dilin, konuşma dilinden önce işaret diliyle başladığı iddiasını destekleyen en güçlü kanıt maymunlardaki iletişim sisteminin incelenmesinden geliyor. Maymunlar üzerinde yapılan çalışmalarda onların sesli iletişim kurma gücünün üç farklı durumda çıkarılan üç sestenden ibaret olduğunu gösterirken bu canlıların el ve yüz işaretlerini çok daha etkin bir biçimde kullandığını gösteriyor. Aynı zamanda insanlarda seslerin üretilmesinden sorumlu olduğu düşünülen ve beynin sol yarım küresinde bulunan Broca Alanı'nın 44 ve 45 numaralı alanlar olmak üzere ikiye ayrıldığını ve 44 numaralı alanın maymunlardaki kavrama hareketlerinde ve taklit yeteneğinde rol olan F5 alanı ile kökenleştiğini söylüyor. Bu 44 numaralı alan sadece konuşmada değil karmaşık el hareketlerinde de aktif hale geliyor. Corballis'e göre bugünkü iletişim şekli konuşma bile olsa yüz

³⁵ Corballis, M. C. (2003) *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. Çev: Aybek Görkey. Kitap Yayınevi

³⁶ Bu bölüm hazırlanırken faydalanılan diğer kaynaklar

Corballis, M.C. (2009) *The evolution of language*. NY Academy of Science.1156:19-43.

Corballis, M.C. (baskıda) *Mirror Neurons and the evolution of language*. Brain & Language.

ifadeleri ve el hareketleri hala ikincil önemini koruyor. Corballis, insanların konuşurken hala ellerini hareket ettirmesini bir geçiş sürecinin parçası olarak görüyor.

O halde iletişimin neden ellerden ve yüzden sese doğru bir dönüşüm geçirdiğinin açıklanması gerekiyor. Corballis bunun ancak sesli iletişimin işaretli iletişime göre avantajlarının ortaya konulmasıyla mümkün olacağını söylüyor ve bu avantajları şöyle sıralıyor: (1) Avcı-toplayıcı toplumlarda gece iletişim kurmak hayatta kalmak için önem taşır. (2) Konuşma işaretten çok daha az enerji harcar. (3) Ellerin kavrama hareketi özelliği kazanmasıyla birlikte üretimde ve alet kullanımında daha çok yer almasının iletişimin elden yüze, yüzden de ses sistemine geçişini gerektirir. Yani iletişim yükünün elden ağza geçmesi büyük önem taşıyor. Peki gramer nasıl ortaya çıkmış olabilir? Corballis gramerin doğuştan gelen bir biyolojik yetenek (endowment) olmaktan çok, beynin genel öğrenme mekanizmalarıyla açıklanabileceğini düşünüyor. Zamanda zihinsel yolculuk yapabilme yeteneğinin gramerin oluşmasında kritik olduğunu iddia ediyor. Bu deneyimlerin aktarılmasında rol aldığı için önemli bir adaptif avantaj sağladığını düşünüyor. Yani dil geçmiş deneyimlerin aktarılmasında önemli bir işlev görüyor. Sözdizim kurallarının belli aralıklarla gerçekleşen (episodic) olayları bir araya getiren kurallardan ortaya çıktığını düşünüyor. Corballis, mevcut işaret dillerinde yaptığı çalışmalara dayanarak dilde işaret ile anlam arasındaki doğrudan bağın kopmasının iletişimi hızlandırdığı, daha etkin kıldığı için gerçekleştiğini düşünüyor. Örneğin Amerikan İşaret Dili'nde "ev" kavramı "yemek" ve "uyumak" işaretlerinin bir birleşimi iken bugün çeneye iki defa dokunularak yapılıyor (conventionalization). Corballis gramatikleşmeyi normalde içerik taşıyan kelimelerin gramatik işlevler kazanması olarak görüyor. (İngilizce'de "a" ve "an" belirsiz artikellerinin "one" kelimesinden gelmesi gibi...) Bu kelimeler zamanla içeriklerinden çıkıp dilin açıklama gücünü arttırmak üzere gramatikleşiyorlar. Özetle Corballis gramerin tedrici bir şekilde oluştuğu ve adaptasyon olduğu düşüncesinde Pinker ve Bloom ile birleşirken Evrensel Gramer'in varlığına ilişkin tartışmada onlardan ayrılıyor.

Corballis özel bir çalışma yöntemi önermiyor. Ancak söylediklerinden anladığımız insan ve maymun iletişim sistemlerinin adaptasyoncu ve devamlılığa vurgu yapan bir çerçevede incelenmesinin, ayrıca bu iki canlının beyin çalışmaları ile yapılacak karşılaştırmaların önemli olduğudur.

3. 3. 2. Tomasello³⁷³⁸

Özellikle insana yakın canlılar üzerinde yaptığı araştırmalarda psikoloji alanına büyük katkılar sunan Tomasello'nun dilin evrimi ile ilgili görüşleri gelişim psikolojisi ve karşılaştırmalı psikoloji alanında yaptığı çalışmalardan etkilenmiş benziyor.

Tomasello öncelikle dilde bazı evrenseller (language universals) olabileceğini ve bunlara dil evrenselleri denilebileceğini ancak bunların kesinlikle dilbilime dair yapılardan ve kategorilerden oluşamayacağını söylüyor. Bunlar olsa olsa genel iletişim işlevleri olan referansların, nesnelere ve olayların kategorik olarak kavramsallaştırılması gibi bilişsel kapasiteler ve genel bilgi işlem yetenekleri

³⁷ Tomasello, M. (2003) *On the different origins of symbol and grammar*. In: Christiansen M. ve Kirby, S. (edt), *Language Evolution*. Oxford University Press.

³⁸ Yazı hazırlanırken faydalanılan diğer kaynaklar:

Tomasello, M. (2004). What kind of evidence could refute the UG hypothesis? *Studies in Language*. 28: 642 – 644.

olabilir. Tomasello fakültelelere ayrılmış modüler bir zihin yapısı ve dil için özelleşmiş bir modül kurgusuna karşı çıkıyor. Çocukların büyüklerin dikkatlerini bazı varlıklara çekmeye çalışması gibi, dil de insan ve diğer canlıların toplulukta ilginin bir yere toplanması veya bu ilginin yönlendirilmesi için geliştirilmiş bir iletişim sistemi. Dil temel olarak türdeşlerin davranışlarına etkide bulunmak için kullanılıyor. Dolayısıyla Tomasello'ya göre dili bir zihinsel durum ya da bilgi iletme aracı olarak görmek yanlış oluyor. Dil iki temel öğeden oluşuyor: sembol ve gramer. Tomasello da, Corballis gibi dilin sözdizimsel yapısının gramatikleşmeyle açıklanacağını düşünüyor. Evrensel Gramer tezinin güçsüz bir tez olduğunu iddia eden Tomasello, buna kanıt olarak da neyin Evrensel Gramer'e ait olup neyin olmadığına dair dilbilim alanında bir uzlaşmanın sağlanamamış olmasını gösteriyor. Popper'den beri en iyi teorilerin çürütülebilir teoriler olduğunu iddia eden Tomasello, Evrensel Gramer tezinin çürütülemeyeceğini ve bu yüzden bilim olarak görmenin güç olduğunu söylüyor. Tomasello'ya göre sembolik ya da linguistik iletişime özel bir adaptasyon hiçbir zaman olmadı. Adaptasyon, sosyal bir biliş durumu (social cognition) olan kendinden yola çıkarak başkalarını anlamayla ilgiliydi. Dil sadece bu adaptasyona aracılık etti. Semboller ise bu ihtiyacın doğal sonuçları olarak ortaya çıktılar.

Tomasello psikoloji çalışmalarının dilin evrimi ile ilgili çok önemli ipuçları sağlayacağını düşünüyor. İletişim yöntemlerini ve dilin değişim eğilimlerini inceleyecek psikolojiye dayalı dilbilim çalışmalarının dilin evrimindeki yanıtlayamadığımız soruları cevaplayacağını düşünüyor.

3. 4. BİR ALTERNATİF

Evrensel Gramer, dilbilimciler için çok önemli ama başka alanlardan bilim insanları bu kavramı bilimsel bulmayabiliyor. Dahası diğer alanlardan araştırmacılar Chomsky'nin Evrensel Gramer'in varlığını iddia ederken ortaya attığı davranışçılık eleştirilerini göz ardı ediyorlar. Dilin evrimini inceleyenler, dilin ne olduğunu dilbilimcilere öğretmeye kalkınca "Dilbilim alanındaki elli yıllık tartışma boşuna mıydı?" diye sormak istiyor insan. Ancak neyse ki bilim, kısır tartışmalara mahkûm değil. Evrensel Gramer'in (Chomsky'nin anladığı şekliyle) varlığını kabul etmeyip dili davranışçılığın metotlarıyla anlama hatasına da düşmeyen bilim insanları var. Yakın bir zaman bu çalışma programının başarılı ya da başarısız önemli sonuçlar verebileceğini kestirmek zor değil.

3. 4. 1. Kirby³⁹ ve Christiansen^{40,41}

Bahsettiğim iddia "beyin tarafından şekillendirilen dil" tezinden hareketle Kirby ve Christiansen (K&C) öncülüğünde gündeme geldi. Bu tez temelinde dilin evriminin açıklanmasının ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğunu iddia ediyor. Bir EG'nin varlığını kabul eden adaptasyoncu olan ve olmayan açıklamaların sorunlu olduğuna işaret ediyor. Adaptasyoncu açıklamalar insan popülasyonunun dağılımı ve dildeki değişimi açıklayamayacakları iddiasıyla eleştirilirken statik bir gramer üreticisinin bu dağılım ve değişim süreçlerinde oluşmasının mümkün olmadığı öne sürülüyor. Adaptasyoncu olmayan açıklamalarda ise doğal seçilimin yerine neyin koyulduğu pek belli değil. Her ne kadar HCF makalesinde özyineleme (recursion) yeteneğinin ipuçlarını sosyal ilişkiler, yön bulma

³⁹ Kirby, S. (2007) *The evolution of language*. Dunbar, R. and Barrett, L. (haz) Oxford Handbook of Evolutionary Psychology.

⁴⁰ Christiansen, M. H. ve Chater, Nick (2008) *Language as shaped by brain*. Behav. Brain Science. 31: 489 – 558.

⁴¹ Bu bölüm hazırlanırken faydalanan diğer kaynaklar:

Christiansen, M. H. ve Kirby, S. (2003) *Language evolution: Consensus and controversies*. Trends in Cognitive Science. 7: 300 – 307.

Brighton, H. Smith, K. ve Kirby, S. (2005) *Language as an evolutionary system*. Physics of Life Reviews 2: 177 – 226.

gibi dil için adapte olmamış başka yeteneklerde bulabileceğimizi söylüyorlarsa da bu açıklama pek doyurucu görünmüyor. Gerçekten de Chomsky'nin bu makale yayınlandıktan sonra da dilin evrimine sebep olan şeyin "bazı fiziksel güçler" olduğu şeklindeki iddiasında ısrar ettiği görülüyor.⁴²

Dolayısıyla bu teoriye göre bizim ihtiyacımız olan şey dildeki değişim ve popülasyondaki dağılım dinamiklerini içeren bir dilin evrimi kavrayışı... EG gibi doğuştan gelen statik bir biyolojik yetenek (endowment) böyle bir yapıya sahip gibi görünmüyor. Christiansen tek bir popülasyonda bile önemli dil değişimleri yaşanırken farklı ortamlara adapte olan fenotipik esnekliğin, dili sürekli belli bir şekilde işleyen genlere tercih edileceğini düşünüyor.

O halde şimdi soruyu tersten sormak gerekiyor. Yani beynin dile göre şekil aldığını düşünmektense dilin beynin yapısına göre şekil aldığını söylemek... Bu iddiaya göre dil tamamen dil fakültesi dışı faktörlerle ortaya çıkıyor. Bu tezi anlamak için dili bir canlı gibi düşünmek mümkün. Nasıl ki canlılar hayatta kalabilmek için çevrelerine uyum sağlıyorlarsa, diller de daha kolay öğrenilmek için beyne uyum sağlıyorlar. Burada önemli olan dilin nesilden nesile aktarılması (cultural transmission). Dillerin daha kolay öğrenilen özellikleri nesilden nesile aktarılırken daha zor öğrenilen özellikleri eleniyor. O halde dil beyinde hali hazırda bulunan genel öğrenme mekanizmalarına uyum sağladıkça bir biçime giriyor. İşte Evrensel Gramer tespiti aslında doğuştan gelen biyolojik bir yetenek olmaktan çok, insanlarda zihinsel düşünce mekanizmalarından, ses sisteminden vs. kaynaklanan kısıtlamaların oluşturduğu bir evrensel eğilimler dizisi olarak ortaya çıkıyor. Buradaki çıkış noktası, dillerin varlık nedeninin insanlar tarafından üretilebilir, öğrenilebilir ve işlenebilir bir mekanizma olması... Buna uymayan diller (bir zamanlar bütün insanların anlaması için yaratılan yapay dilleri hatırlayın) eleniyor. Dolayısıyla diller çevreye uyum üzerinden doğal seçilime tabi tutulan canlılar gibi, beynin genel öğrenme mekanizmalarına uyum sağlama üzerinden seçilime tabi tutuluyor.

Dilde geçmiş zaman fiillerinin nasıl edinildiğini düşünelim. Sık karşılaşılan düzensizlikler (go-went) daha seyrek karşılaşılanlardan (lie –lay) daha kolay öğrenilir. Daha seyrek karşılaşılanlar ise başka yapılarla benzeşiyorlarsa daha kolay öğrenilir (sleep-slept, keep-kept (eep – ept)). O halde düzenlilik ve sıklık olmak üzere iki önemli faktör vardır. Yüksek sıklıktaki fiiller düzensiz olsalar da daha kolay öğrenilirken düzensiz olan ve seyrek kullanılan fiiller daha zor öğrenilir. Psiko-linguistik çalışmalar buna benzer düzenlilik-sıklık ilişkilerini seslendirilen kelimelerin tanınması, kelimelerin görsel tanınması ve cümlelerin işlenmesi sürecinde de kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bir dilin nasıl evrileceği konusunda da, düzenlilik-sıklık ilişkisinin bir önemi olduğunu varsayabiliriz. Çünkü beyne en uygun yapı ancak böyle oluşur.

Peki yukarıda bahsettiğimiz dillerdeki benzerlikler bu teoride nasıl açıklanır? Bunları ancak dile etki eden fakat dilden kaynaklanmayan bazı kısıtlamalarla açıklayabiliriz. Örneğin, düşünceden gelen kısıtlar, kavrama gücünden gelen kısıtlar, öğrenme ve işleme mekanizmaları üzerindeki bilişsel kısıtlar, kullanımbilimden (Pragmatics) gelen kısıtlar ve en önemlisi bu kısıtların çeşitli boyutlardaki bileşikleri, bildiğimiz anlamda diller arasındaki benzerlikleri açıklıyor olabilir. Örneğin beynin dile bağlı olmayan sıralı öğrenme (sequential learning) özelliği, dildeki sözdizimsel yapıların belirsizliğini ortadan kaldırmak için gerekli olan hiyerarşik yapı çözümlenmesinde rol alıyor olabilir.

⁴² Chomsky, N. (2002) *On Nature and Language*. Cambridge. Syf. 146 - 151

Dolayısıyla bu teoriye göre dilin evrimini incelemek birbiri içine girmiş üç adaptif sistemi ve bunların birbiriyle ilişkilerini incelemekle mümkün. Bu sistemler, bireysel öğrenmeler, kültürel aktarım ve biyolojik evrimdir.

Kirby ve Christiansen dilin evrimi için farklı bir çalışma yöntemi öneriyorlar. Onlara göre sayısal (computational) modellemeler dilin evriminin incelenmesinde daha çok kullanılmalıdır. Kirby bilgisayar modellemelerinin önemini şu üç başlıkta topluyor: (1) Bu tür modellemeler tezlerin daha açık bir biçimde ifadesini sağlıyor. (2) Dikkatli kullanıldığında bu tip modellemeler evrimsel mekanizmaların nasıl işlediğine dair fikir veriyor. (3) Bir açıklamanın nasıl işlediğinin gösterilmesi için simülasyonlar oluşturmanızı sağlıyor.

Konuya bu tarz bir yaklaşım hem dillerdeki benzerliklerin nasıl oluştuğuna dair hem de çocukların dili bu denli hızlı bir şekilde nasıl edindiklerine dair yeni bir pencere açıyor. Bu pencereden bakanlar ne sonuca ulaşırlarsa ulaşınsınlar dilin evrimi konusunda önemli bir adımı temsil edecekler diye düşünüyorum.

4- Sonuç Yerine

Belki de Lewontin⁴³ dilin nasıl evrildiğini hiçbir zaman bilemeyeceğimizi söylerken haklıdır. Ancak bunu anlamak için denemek zorundayız.

Sonuç yerine söyleyeceklerimiz şimdilik bunlar:

- Dilbilim tartışmaları göz ardı edilerek dilin evrimini incelemenin kısıtları vardır. Dilin ne olduğu sorusu ön açıcı şekilde yanıtlanmadan neyin evrildiğini anlamak mümkün görünmüyor.
- Dilin evriminin incelenmesi disiplinler arası bir çalışmayı gerektirmektedir.
- Bu alan yakın zamanda yeni sıçramalara sahne olabilecek bir birikim yakalamıştır.

Dilbilimcilerin derse katılmadığından bahsetmiştim. Sanırım daha çok parmak kaldırmak, söz almak ve bazı disiplinlerin iç alanıyla uyuşan tezleri dilin temel gerçekleri açısından incelemek ve dönüt vermeleri gerekiyor.

Düşüncem odur ki dilin evriminin en açıklayıcı teorisi böyle bir yolun takip edilmesiyle kendini ele verecektir.

İsa Kerem Bayırlı
Antakya – 2009

⁴³ Lewontin, R.C. (1998) *The evolution of cognition: questions we will never answer*. In *An Invitation to Cognitive Science*. Scarborough, D. and Sternberg, S. (haz.) 4: 107–131.